

АНОТАЦІЯ

Вергальок М. М. Біблійна фразеологія в сучасній українській мові: склад, семантична структура, динаміка, функціонування. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі гуманітарних наук за спеціальністю 035 Філологія. – Інститут української мови НАН України. Київ, 2020.

Виконана дисертація – це комплексне дослідження біблійної фразеології в сучасній українській мові: її складу, семантичної структури, динаміки, функціонування. Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що у ній передбачено фундаментальне висвітлення й раніше окреслених, але недостатньо опрацьованих аспектів, а саме: запропоновано цілісний аналіз фразеологізмів біблійного походження в українській мові. Крім цього, у дисертації, з огляду на фрагментарність досліджень та назрілу потребу в українській фразеології, сформовано корпус біблійних фразеологічних одиниць української мови за лексикографічними джерелами, а також досліджено особливості їх функціонування у текстах художнього та публіцистичного стилів. Вперше проведено комплексний аналіз способів інноваційного вживання БФО у сучасній художній прозі та публіцистиці.

Окреслено теоретичні засади фразеологізмів біблійного походження, визначено теоретико-методологічну базу для вивчення особливостей їх функціонування. З'ясовано, що біблійні фразеологічні одиниці – прямо чи опосередковано запозичені з Біблії. З одного боку, бібліїзми є частиною фразеологічної системи української мови, оскільки набувають усіх диференційних ознак фразеологічних одиниць. З іншого боку, біблійні фразеологічні одиниці мають низку специфічних ознак, що зумовлено етимологією, семантикою, стилістичними характеристиками та функціями у мові.

У лексикографічних дослідженнях початку XXI ст. особливу увагу приділено вивченню мовних одиниць, які перебувають у тісному зв'язку із

поняттям «духовність». Одним із таких об'єктів дослідження стали фразеологізми біблійного походження. Уперше особливу увагу приділено комплексному лексикографічному опису бібліїзмів української мови. Розглянуто особливості функціонування біблійних фразеологічних одиниць в українській мові на матеріалі фразеологічних словників. Відзначено, що досліджувані одиниці можуть змінювати свою форму, не змінюючи при цьому семантику. Також досить виразно простежено тенденцію десакралізації біблійних фразеологічних одиниць, що впливає на трансформацію семантики бібліїзмів. Відображено співіснування фразеологічних одиниць як з архаїзмами, так і з формами, що набули нового звучання, що є яскравим свідченням живої природи цих мовних одиниць. Проаналізовано різновиди класифікацій біблійних фразеологічних одиниць на матеріалі лексикографічних джерел. Результати дослідження засвідчують, що більшість біблійних фразеологічних одиниць у різних словниках української мови різних періодів мають відмінності на семантичному, лексичному, граматичному, стилістичному рівнях, що зумовлено лінгвістичними та екстралінгвістичними причинами. Особливо несприятливим періодом для об'єктивного відображення фразеологізмів біблійного походження був радянський період. Новий етап у лексикографічному висвітленні й трактуванні біблійної фразеології спостерігаємо з кін. ХХ – поч. ХХІ ст. У цей час з'являється чимало лексикографічних праць, що стають надійним підґрунтям для теоретичних та практичних досліджень фразеологізмів біблійного походження.

Комплексний підхід до дослідження біблійних фразеологічних одиниць з урахуванням різних аспектів (генетичного, семантичного, структурно-граматичного, емоційно-оцінного, лексичного) дав можливість з'ясувати природу фразеологізмів біблійного походження, визначити їхнє місце та особливості функціонування у фразеологічній системі української мови.

Генетичний аспект дослідження біблійних фразеологізмів свідчить про тісний зв'язок мови з культурою, звичаями, традиціями народу.

Семантичний аспект дослідження бібліїзмів допомагає виокремити, з одного боку, вислови, які вжиті в Біблії в прямому значенні та зберігають таке ж значення в сучасній українській мові. З іншого боку – біблійні фразеологічні одиниці, ужиті в переносному значенні в Біблії та запозичені з цим значенням у сучасну українську мову. Простежено зміни у значенні біблійних фразеологічних одиниць, що є яскравим свідченням динаміки та розвитку фразеологічної системи української мови.

Структурно-граматичний аспект дослідження бібліїзмів дає змогу виокремити різні типи фразеологічних одиниць з погляду їх структурної організації, функцій у реченні тощо. Структурно-граматична класифікація зумовлена, насамперед, специфікою фразеологічного значення, синтаксичною спеціалізацією фразеологізмів, а також морфологічними властивостями слів, що ввійшли до компонентного складу бібліїзмів.

Простежено динаміку фразеологізмів біблійного походження у зв'язку з явищем варіантності. У складі бібліїзмів виявлено взаємодію двох протилежних тенденцій: тенденцію до стабільності в семантиці та структурі досліджуваних одиниць та протилежну їй – тенденцію до оновлення. Це й породжує численні варіанти біблійних фразеологізмів: фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, лексичні, мовні варіанти (церковнослов'янський – український).

За допомогою порівняльного методу розглянуто особливості функціонування біблійних фразеологічних одиниць в українській мові на матеріалі двох типів словників: фразеологічних і словників крилатих слів та висловів. У результаті дослідження виокремлено найбільш продуктивні типи моделей лексикографічної репрезентації бібліїзмів. Простежено подібності та відмінності у складі біблійних фразеологічних одиниць та виявлено розходження у їх тлумаченні у проаналізованих типах словників. Також виявлено кількісні відмінності у вживанні біблійних фразеологічних одиниць у вищезгаданих двох типах словників. Найбільшу кількість фразеологізмів біблійного походження зафіксовано у словниках крилатих слів та висловів.

Проаналізовано біблійні фразеологічні одиниці у Додатковому томі Словника української мови в 11 томах: простежено значення бібліїзмів, відтінки значень, особливості вживання, не зафіксовані в попередніх 11 томах Словника української мови. З'ясовано, що чільне місце у Додатковому томі належить саме трансформованим біблійним фразеологічним одиницям, які подано у найрізноманітніших формах як свідоме авторське перетворення оказіональної структури фразеологічної одиниці для надання додаткової експресії та досягнення відповідного стилістичного ефекту.

У роботі висвітлено функціонально-стилістичні особливості фразеологізмів біблійного походження у сучасних художніх та публіцистичних текстах. Розглянуто семантичні групи бібліїзмів та їхні основні стилістичні функції на матеріалі сучасних художніх та публіцистичних текстів. Проаналізовано семантичні групи біблійних фразеологічних одиниць для вираження поведінки людей, ситуацій, внутрішнього стану, оцінки та власного ставлення до певних предметів, явищ, подій, осіб тощо. Виокремлено бібліїзми з прямим та метафоричним значенням.

Проаналізовано функціонування біблійних фразеологічних одиниць у сучасних художніх і публіцистичних творах як в узуальних, так і оказіональних формах та значенні.

Виявлено та детально проаналізовано явище трансформації фразеологізмів біблійного походження у художньому та публіцистичному стилях, що є яскравим свідченням динаміки та розвитку біблійної фразеології. Трансформація як один із найпоширеніших стилістичних прийомів не тільки сприяє певному перетворенню усталеної фразеологічної системи, а й стає поштовхом до оновлення її виражально-зображальних засобів. Виокремлено такі найпоширеніші види трансформацій: розширення та скорочення компонентного складу; лексичні зміни одного чи кількох компонентів; структурно-граматичні зміни (семантичний еквівалент з інших

частин мови; зміни у межах граматичної категорії числа; зміни структурної організації) тощо.

Біблійні фразеологічні одиниці у сучасному художньому та публіцистичному стилях виконують, насамперед, емоційно-експресивну функцію, оцінну, функцію передачі внутрішніх якостей та внутрішнього стану персонажів (утіху, радість, хвилювання, неспокій, страх і т. д.), функцію портретної характеристики, синонімічного підсилення, функцію створення гумору й сатири тощо.

Сучасні художні та публіцистичні тексти активно демонструють оновлення та збагачення фразеологічного складу. Спостереження над фразеологізмами біблійного походження засвідчує виникнення та вживання не зафіксованих лексикографічними джерелами біблійних фразеологічних одиниць, що зумовлено прагненням авторів по-новому експресивно, образно впливати на формування позиції читача та емоційно-експресивно демонструвати оцінку описуваного у творах.

Практична цінність одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані теоретичні положення та інтерпретований матеріал у сфері біблійної фразеології можуть бути використані: а) для написання нових праць з фразеології; б) для поглибленого вивчення функціонування фразеологізмів у сучасних художніх та публіцистичних текстах; в) для укладання фразеологічних словників української мови; г) для написання підручників і навчальних посібників із фразеології; д) у викладанні курсів із фразеології української мови.

Ключові слова: бібліїзм, біблійна фразеологічна одиниця, динаміка біблійної фразеології, лексикографування, семантична група фразеологізмів, словник крилатих слів, трансформація фразеологізмів, фразеологізм біблійного походження, фразеологічний словник.

SUMMARY

Vergalyuk M. M. Biblical phraseology in modern Ukrainian: composition, semantic structure, dynamics, functioning. – Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for Doctor of Philosophy (035 Philology (the Ukrainian language). – Institute of Ukrainian Language of NAS of Ukraine. Kiev, 2020.

The completed thesis is a comprehensive study of biblical phraseology in modern Ukrainian language: its composition, semantic structure, dynamics, functioning. Theoretical principles of the study of biblical phraseologisms are outlined, the theoretical and methodological basis for the study of the features of the functioning of biblical phraseological units is determined. Biblical phraseologisms have been found to be phraseological units that are directly or indirectly borrowed from the Bible. On the one hand, biblicalisms are part of the phraseological system of the Ukrainian language, as they acquire all the differential features of phraseological units. On the other hand, biblical phraseologisms have a number of specific features, which are caused by etymology, semantics, stylistic characteristics and functions in language.

In lexicographic studies of the beginning of the 21st century. special attention is given to the study of linguistic units that are closely related to the concept of «spirituality». One such object of study was the phraseologisms of biblical origin. For the first time, special attention was paid to a comprehensive lexicographic description of the biblicalisms of the Ukrainian language. The peculiarities of the functioning of biblical phraseologisms in Ukrainian on the material of phraseological dictionaries are considered. It is noted that biblical phraseological units can change their form without changing the semantics. The tendency of desacralization of linguistic units, which influences the transformation of the semantics of biblicalism, is also quite clearly observed. The coexistence of phraseological units both with archaisms and with forms that have acquired a new sound is reflected, which is a clear testimony to the living nature of these linguistic units.

Varieties of classifications of biblical phraseological units on the material of lexicographic sources are analyzed. The results of the study indicate that most biblical phraseological units in different dictionaries of the Ukrainian language of different periods have differences at the semantic, lexical, grammatical, stylistic levels, which is due to linguistic and extralinguistic reasons. A particularly unfavorable period for the objective presentation of biblical phraseology was the Soviet period. A new stage in the lexicographical illumination and interpretation of biblical phraseology is observed from the horse. XX – beginning. XXI century. At this time there are many lexicographic works, which become a reliable basis for theoretical and practical studies of phraseologicalisms of biblical origin.

A comprehensive approach to the study of biblical phraseologisms, taking into account various aspects (genetic, semantic, structural-grammatical, emotional-evaluative, lexical) made it possible to find out the nature of phraseologisms of biblical origin, to determine their place and peculiarities of functioning in the phraseological system of Ukraine.

The genetic aspect of the study of biblical phraseologisms testifies to the close connection of language with the culture, customs and traditions of the people.

The semantic aspect of Bible study helps to distinguish, on the one hand, the expressions used in the Bible in their direct meaning and retain the same meaning in modern Ukrainian. On the other hand, there are biblical phraseologisms used in the figurative sense in the Bible and borrowed with this meaning into modern Ukrainian. Changes in the meaning of biblical phraseological units have been observed, which is a clear evidence of the dynamics and development of the phraseological system of the Ukrainian language.

The structural and grammatical aspect of Bible study enables us to distinguish different types of phraseological units from the point of view of their structural organization, functions in the sentence and so on. Structural and grammatical classification is due, first of all, to the specificity of phraseological meaning, syntactic specialization of phraseologisms, as well as morphological properties of words that are part of the biblical component.

The dynamics of biblical phraseologisms in relation to the phenomenon of variability are traced. There are two opposing tendencies in Biblicalism: the tendency to stability in the semantics and structure of the units under study, and the opposite to it, the tendency to update. This gives rise to numerous variants of biblical phraseology: phonetic, word-forming, morphological, syntactic, lexical, linguistic variants (Church Slavonic – Ukrainian).

Using the comparative method, the peculiarities of the functioning of biblical phraseologisms in the Ukrainian language on the material of two types of dictionaries are considered: phraseological and vocabulary vocabularies and phrases. The study identified the most productive types of models of lexicographic representation of bible. The similarities and differences in the composition of biblical phraseologisms are traced and differences in their interpretation in the analyzed types of dictionaries are revealed. Quantitative differences in the use of biblical phraseological units in the two types of dictionaries are also revealed. The greatest number of phraseologisms of Biblical origin are recorded in the vocabularies of winged words and expressions.

The biblical phraseologisms in the Supplementary volume to the Dictionary of Ukrainian in 11 volumes are analyzed: the meanings of Biblicalisms, shades of meanings, peculiarities of usage, not recorded in the previous 11 volumes of the Dictionary of Ukrainian Language, are traced. It has been found that the title of the Supplemental Volume belongs to the most transformed biblical phraseological units, which are presented in various forms as a conscious author's transformation of the phraseological unit's phrase structure to provide additional expression and achieve a corresponding stylistic effect.

Functional and stylistic features of phraseologisms of biblical origin in contemporary artistic and nonfiction texts are highlighted in the work. The semantic groups of Biblicalisms and their basic stylistic functions on the material of contemporary artistic and nonfiction texts are considered. The semantic groups of biblical phraseological units have been analyzed for expressing people's behavior, situations, internal state, evaluation and their own attitude to certain

objects, phenomena, events, persons, etc. Biblicalisms with direct and metaphorical meaning are distinguished.

The use of biblical phraseologisms in contemporary works of art, in both visual and occasional forms and meaning, is analyzed.

The phenomenon of transformation of phraseologicalisms of biblical origin in artistic and journalistic styles is revealed and analyzed in detail, which is a clear evidence of the dynamics and development of biblical phraseology. Transformation as one of the most common stylistic techniques not only contributes to a certain transformation of the established phraseological system, but also becomes an impetus to the renewal of its expressive and pictorial means. The following are the most common types of transformations: expansion and reduction of component composition; lexical changes to one or more components; structural and grammatical changes (semantic equivalent from other parts of the language; changes within the grammatical category of number; changes in structural organization) and the like.

Biblical phraseology in contemporary artistic and non-fiction styles performs first of all an emotional-expressive function, an evaluative, a function of transferring the intrinsic qualities and the internal state of the characters (fun, joy, excitement, anxiety, fear, etc.), the function of portrait characteristic, synonymous function, creating humor and satire and more.

Contemporary artistic and nonfiction texts actively demonstrate the renewal and enrichment of phraseological composition. Observation of phraseologicalisms of biblical origin attests to the emergence and use of biblical phraseologicalisms not recorded by lexicographic sources, which is caused by the authors' desire to express expressively, figuratively influence the formation of the position of the reader and demonstrate emotionally-expressive evaluation.

Keywords: biblicalism, biblical phraseological unit, biblical phraseologism, dynamics of biblical phraseology, lexicography, semantic group of phraseologisms, vocabulary vocabulary, transformation of phraseologisms, phraseologicalism of biblical origin, phraseological.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Вергалюк М. М. Біблійні фразеологізми в українській лексикографії. *Борис Грінченко: минуле та сьогодні*: зб. матеріалів X Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 5 – 7 грудня 2018 року). Харків: ХНУРЕ, 2018. С. 32 – 34.
2. Вергалюк М. М. Лексикографування біблійних фразеологізмів в українській мові. *Мовні і концептуальні картини світу*: збірник наукових статей. К. : ВЦП «Київський університет», 2018. Вип. 2 (64). С. 36 – 42.
3. Вергалюк М. М. Семантичні групи фразеологізмів біблійного походження у сучасних публіцистичних текстах. *Фразеологія в лінгвокультурному просторі*: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 14 – 15 травня 2019 р.). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2019. Вип. 48. С. 82 – 85.
4. Вергалюк М. М. Структурно-семантичні типи біблійних фразем в сучасній українській мові. *Проблеми зіставної семантики*: збірник наукових статей. К. : Вид. центр КНЛУ, 2017. Вип. 13. С. 27 – 33.
5. Вергалюк М. М. Фразеологізми біблійного походження в семантичному аспекті. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2018. № 12. С. 19 – 22.
6. Вергалюк М. М. Фразеологізми біблійного походження у Додатковому томі Словника української мови в 11 томах. *Science and Education: A New Dimension*. Philology, VII (56), Issue: 190, 2019 Feb. P. 53 – 55.
7. Вергалюк М. М. Функції біблійних фразеологізмів у художніх текстах. *Романо-слов'янський дискурс*: збірник наукових праць. Чернівці, 2019. Вип. 812. С. 36 – 40.
8. Вергалюк М. М. Функціонально-стилістичні особливості фразеологізмів біблійного походження у сучасних публіцистичних текстах. *Наука, технології, інновації: світові тенденції та*

регіональний аспект: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 28 – 29 вересня 2018 р.). Одеса: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2018. С. 83 – 89.

9. Вергалюк М. М. Функціонально-стилістичні особливості фразеологізмів біблійного походження у художніх творах Мирослава Дочинця. *Сучасні філологічні дослідження: комунікативно-культурний аспект*: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 15 – 16 червня 2018 року). Херсон: Молодий вчений, 2018. С. 10 – 15.
10. Вергалюк М. М. Біблійні фраземи в сучасному тексті та спеціалізованих словниках. *Українська мова: науково-теоретичний журнал* / Ін-т Української мови НАН України. Київ, 2020. Вип. 1 (73). С. 129 – 140.